

Φωτ. ΛΟΥΚΙΑ ΝΟΜΙΚΟΥ / 1990 στῆν ΑΙΓΙΝΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ*

Τὸ μυαλό μου δὲν σταμάτησε ποτὲς νὰ «δουλεύει» καὶ νὰ παίρνει στροφές. Καὶ τὸ χέρι (—ἀπὸ κοντὰ) σημείωνε, στὸ ὅποιο χαρτί ἔβρισκε πρόχειρο μπροστά του, ὅ,τι δὲν ἔπρεπε νὰ ξεχαστεῖ, γιατί ἦτανε σχετικὸ μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ μου ἀπασχόληση. Κι ὅπως δηλ. ὁ νοῦς μου (—καὶ ὅλη μου ἡ ψυχὴ) ἦτανε πάντα (—καὶ πιὸ πολὺ) γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, μαζὶ καὶ γιὰ ὅ,τι ἄλλο μπορούσε νὰ ἔχει κάποια σχέση μαζὶ τῆς. Κι ὁπότε, ὅπου κι ἂν βρισκόμουν, ἀκόμα καὶ ὅταν σκαρφάωνα σὲ κάποιο βοννό, ἢ ὅταν ἔκανα κάποιο μακροβούτι στὴ θάλασσα (—κι ἂς μοιάζει αὐτὴ ἡ δεύτερη περίπτωση κάπως παράξενη...), ἔπρεπε νὰ ἔχω μαζὶ μου ἓνα σημειωματάριο καὶ ἓνα μολύβι. Καὶ πὺν τὰ δύο αὐτὰ «σύνεργα» τὰ ἔβαζα καὶ στὸ προσκέφαλό μου ὅταν πήγαινα τὶς νύχτες γιὰ ὕπνο. Γιατὶ τότες ἦτανε, δά, πὺν μοῦ ἔρχονταν ...οἱ ἐμπνεύσεις. Πὺν νὰ μὴν μπορεῖ νὰ μὲ πάρει ὁ ὕπνος. Κι ὅταν, ἀκόμα, κάποιες φορὲς ξύπναγα μέσα στὰ ἄγρια μεσάνυχτα μὲ κάποια «ιδέα», πὺν ἔπρεπε νὰ τῆνε καταγράψω, στὰ γρήγορα, μπᾶς καὶ τῆνε χάσω καὶ τῆνε ξεχάσω, ἂν δὲν τὴν ...ἀκινητοποιοῦσα στὸ χαρτί μου. Κάτι πὺν μὲ τὸν καιρὸ νόμισα πὺς θὰ μπορούσα νὰ τὸ ἀποφεύγω. Γιατὶ εἶχα πιστέψει πὺς ὅ,τι τὸ ἀξιόλογο περάσει σὲ κάποια στιγμή ἀπὸ τὸ νοῦ, θὰ ξανάρθει κάποτες πάλι κι ἂς μὴν τὸ ἔχω καταγράψει. Καὶ πὺν αὐτὸ συμβαίνει, βέβαια, συχνά. Ὅμως, κάποιος μικρὸς διάβολος μὲ ἔκανε νὰ ...ἄλλαξοπιστήσω. Καὶ γιὰ νὰ διερωτηθῶ: — μετὰ ἀπὸ πόσον καιρὸ θὰ ξανάρθει ὅ,τι

* Ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸ βιβλίον *ΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ*, Ἑκδόσεις Ἄγγρα, 1989, σελ. 71-76.

ἄφρησα... νὰ μοῦ φύγει; Κι ὅταν πρόσεξα δηλ. πὼς καμιά φορὰ δὲν ξανάρχεται ἢ « ἰδέα », ἢ « σκέψη », ὁ « στοχασμὸς » ποὺ δὲν σημειώθηκε, σὲ κάποιο χαρτί, τὴ στιγμὴ ποὺ πρόβαλε κάπως πηγαῖα καὶ μὲ τὴ δροσιὰ τῆς κάποιας φρεσκάδας. Κι ὁπότε, ἡ μόνη λύση ἦταν τὸ σημειωματάριο καὶ τὸ μολύβι, ... ὅπου κι ἂν θὰ βρισκόμουν, ἀκόμα καὶ ἐκεῖ ποὺ πήγαινα... γιὰ νὰ μὴν κοιμηθῶ, ἔτσι ὅπως μὲ ταλανίζανε καὶ κάποιες νυχτερινὲς ὁδοιπορίες.

Γιατὶ, πραγματικά: — ἓνα μικρὸ (— ἢ μεγάλο) ὁδοιπορικὸ εἶναι αὐτὰ τὰ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ. Ποὺ ὅταν τὰ ξεφυλλίζω σήμερα, μὲ πιάνει μιὰ μικρὴ χαρὰ (— μαζί καὶ μιὰ νοσταλγικὴ ... ἐνφορία), λὲς καὶ ἔχω καταφέρει, μὲ τὰ χρόνια, κάτι τὸ πολὺ σπουδαῖο. Καὶ ποὺ ἂν δὲν εἶναι καὶ καθόλου « σπονδαῖα », τὰ ὅσα σημείωνα κάπως ... ἀδιάκοπα, ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ 40 χρόνια, εἶναι ὥστόσο μιὰ χρονολογικὴ καταγραφή, ποὺ ἔχει τὴν κάποια σημασία της. Γιατὶ δείχνεται, μὲ ἡμερολογιακὴ ἀκρίβεια καὶ συνέπεια, μιὰ πορεία στὶς σκέψεις μου γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἓνα ξεκίνημα, ἓνα προχώρημα ... καὶ κάποτε, ἴσως, καὶ ἓνα σταμάτημα. Καί, στὰ σίγουρα, τὴν καλὴ προσπάθεια γιὰ νὰ πλησιάσω ὅ,τι νόμιζα πὼς μπορεῖ νὰ σταθεῖ, γιὰ τὴν προσωπικὴ μου « περιπέτεια », τὸ πιὸ τέλειο, τὸ πιὸ ἀληθινό. Καὶ ἔτσι, ποὺ συχνὰ μιὰ παλιὰ « σκέψη » ξανάρχεται, ἀπὸ μόνη της, ὅστερα ἀπὸ χρόνια, ἴδια καὶ ἀπαράλλαχτη, ... — ὅμως ἴδια, ἀλλὰ πιὸ καθαρὴ στὴ διατύπωση καὶ στὴ « μορφὴ » της. Καὶ πιὸ λιγόλογη καὶ πιὸ γερὰ θεμελιωμένη μέσα ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες ποὺ κερδίζει κανεὶς ὅσο περνάει καὶ κυλάει ὁ χρόνος.

Καὶ γιὰ νὰ πῶ τώρα καὶ κάτι ἄλλο. Πὼς αὐτὰ τὰ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ τὰ χρωστάω καὶ στὶς ἐνκαιρίες (— καὶ στὶς δυνατότητες) ποὺ εἶχα γιὰ νὰ χτίζω, στὸ ἓνα ἢ ἄλλο τοπιό. Καὶ ὅπου τότες, δηλ. ὅσο εἶχα νὰ χτίζω, ἦταν ποὺ ἡ σκέψη μου (— ὁ νοῦς μου, οἱ αἰσθήσεις μου) ... ἔπιανε καὶ πουλιά στὸν ἀέρα. Κι ὅπως, ὅμως, καὶ σὲ στιγμὲς κάποιας ἀναδουλειᾶς ἢ κι ὅταν τεμπέλιαζα (— ἐπειδὴ μοῦ ἔρχονταν νὰ μὴν κάνω τίποτα...) νὰ ποὺ πάλι φτερούγιζε ἡ σκέψη μου, ὥστε νὰ πιάνω καὶ ἄλλα πουλιά, ποὺ τώρα ἦταν (— μέσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῆς τεμπελιάς) ἴσως καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ ὁμορφα. Καὶ γιατί θέλω νὰ πῶ, λοιπόν, πὼς εἶτε δούλενα, εἶτε καὶ ὄχι (— καὶ ὅταν ἔχτιζα καὶ ὅταν δὲν ἔχτιζα) πάντα ἤξερα νὰ ἔχω ἀνοιχτὸ τὸ μυαλό μου ... γιὰ νὰ « παράγω ». Καὶ ἐπειδὴ

είχα και κάτι από μέσα μου (—μια σιγυριά, μια πίστη, κάποια μικρή αγάπη) ώστε να μην κοπιάζω μονάχα για όσα θά είχα να μου προσφέρει ένας έξω κόσμος. Πού έχει, βέβαια, κι αυτός τὰ καλά του και τὴν πιὸ δική του δύναμη. Κι ὅπως, ὅμως, καὶ μεῖ ἄλλα λόγια, ὁ τίμιος στοχαστὴς τρέφεται καὶ ἀπὸ τὰ μέσα του καὶ ἀπὸ τὰ ἔξω του. Καὶ ἔτσι: —μὴ στὰ μέσα, μὴ στὰ ἔξω. Μὴ στὴ μοναξιά (—μετὸ «μέσα»), μὴ στὴ συναναστροφή μετὸς ἄλλους (—μετὸ «ἔξω»). Κι ὅπως μετροῦνε, συμπληρωματικά (—ὅσο καὶ ἀδιαφιλονίκητα) καὶ τὰ πολλά, ἢ τὰ πιὸ λίγα, διαβάσματα. Καὶ ὄχι μονάχα ἀπὸ βιβλία (—σοβαρὰ καὶ φιλοσοφημένα), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ περιοδικὰ (—ἔστω καὶ εὐτράπελα), ὅσο καὶ ἀπὸ ἐφημερίδες, μετὰ τις δημοσιογραφικὰς ἐπιπολαιότητες καὶ ἀσυναρτησίες.

Καὶ ὅπως μὴ φράση (—μὴ λέξη) ἀπὸ κάποιο βιβλίο, ἀπὸ κάποιο περιοδικό, ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔντυπο, γίνεται ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ διατυπωθεῖ ἕνας σωστὸς συλλογισμὸς κι ἂς εἶναι αὐτὴ ἡ φράση (—ἡ λέξη) καὶ κάπως κοφίδια. Γιατὶ συχνὰ εἶναι πὺν ἀπὸ ἀντίδραση σὲ μὴ προχειρολογία μπορεῖ νὰ ξεπηδήσει ὁ πιὸ φιλοσοφημένα ἄρτιος λόγος. Καὶ πὺν ὅσο μὴ εἰκόνα (—σὲ βιβλίο, σὲ περιοδικό, σὲ ἐφημερίδα) μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνούσια καὶ ἀποκρουστική, τόσο πιὸ ἀληθινὰ ὁμορφα μπορεῖ νὰ χτιστεῖ, τὴν ἴδιαν στιγμὴ, ἕνα καθαρὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο. Καὶ ἐπειδὴ, κοντολογίς, καὶ ἀπὸ τὶς ψευτιὲς καὶ ἀπὸ τὶς ἀσχήμιες καὶ ἀπὸ τὶς ἀναποδιὲς μπορεῖ νὰ γεννηθοῦνε κάποιες γόνιμες ἀλήθειες καὶ ἔργα δυνατὰ σὲ ὅλο τοὺς τὸ ἀνάστημα. Ὅταν δηλ. θὰ ἔχουνε ξεπερασθεῖ οἱ φτηνὲς καθημερινότητες καὶ ὅσο ἡ πνευματικὴ ὠριμότητα θὰ ἔχει νικήσει τὴν ὕλική εὐτέλεια. Κι ὅπως, ἀκόμα, θὰ ἔχουνε λείψει καὶ οἱ ζητιανιὲς σὲ κάποια ἀνούσια «ροικοκυριά» (—ιδιωτικὰ ὅσο καὶ κρατικὰ) πὺν τὸ μόνο πὺν ξέρουνε νὰ κάνουνε (—ἐπιδεικτικὰ ὅσο καὶ μετὰ δόσεις ...φιλανθρωπικῆς ὑστερίας) εἶναι νὰ φθείρουνε καὶ νὰ διαφθείρουνε καὶ νὰ διαλύουνε καὶ νὰ παραμορφώνουνε τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντες...

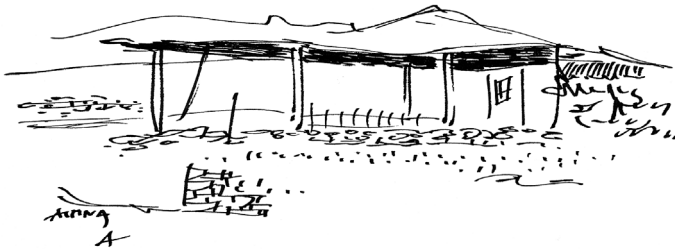
Καὶ γιὰ νὰ διευκρινίσω ὅμως, ἀκόμα, πὺς τὰ πρῶτα ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ξεκινήσανε κιόλας ἀπὸ τὴ χρονιά τοῦ 1937 (—τότε πὺν ἔχτισα καὶ τὸ πρῶτο μου σπίτι). Καὶ πὺς καὶ τὸν καιρὸ πὺν βρέθηκα, μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ '40, στὴν Ἀλβανία, δὲν κατάφερα νὰ μὴ κρατᾶω κάποιες σημειώσεις, ὅταν πῆγαινε ὁ νοῦς μου στὰ χωράφια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πὺν ὅλο καὶ τὰ ἔβλεπα στὸν ὕπνο μου, ὅσο καὶ ὅταν ἔστεκα ξυπνὸς σὲ ὁμορ-

φες συχνά τοποθεσίες και σὲ ὁμορφα χτισμένα φτωχόσπιτα. Καὶ ποὺ ἔτσι πῆρα, λοιπόν, φόρα καὶ τῇ συνήθεια νὰ καταγράφω ὅσα μοῦ ἔρχονταν στὸ νοῦ. Καὶ γιὰ νὰ μπορῶ νὰ πῶ πῶς ... τὸ «κακὸ» (—ἢ τὸ καλὸ) γίνονταν ὅλο καὶ πιὸ ἐπιτακτικό, ὅσο ἔρχονταν καὶ φεύγανε τὰ χρόνια. Καὶ ὅταν κάποτε σταμάτησα νὰ χτίζω (—ἐκεῖ γύρω στὸ 1968), ἔ τότε ἦτανε ποὺ ἄρχισα νὰ σημειώνω, σχεδὸν καθημερινά, τὶς κάθε «σοφίες» ποὺ ἔβγαζε ὁ νοῦς μου. Καὶ λέω «σοφίες», ὅχι γιὰ νὰ εἰρωνεντῶ τὸν ἑαυτό μου, ἀλλὰ γιὰτι ἔχοντας σιγὰ σιγὰ φορτῶσει τὴ ράχη μου μὲ κάποιες γόνιμες ἐμπειρίες (—κερδισμένες καὶ μὲ κόπο καὶ μὲ ἀγάπη καὶ μὲ κάποιο κέφι...) εἶχα βρεῖ τὸν τρόπο νὰ βαδίζω ὅλο καὶ σὲ πιὸ καθαρὰ μονοπάτια. Καί, ἄλλωστε: —ποτές μου δὲν εἶχα διανοηθεῖ νὰ ἐνεργῶ πονηρὰ καὶ ἐπιτήδεια καὶ γιὰ μικρόψυχες κατακτήσεις. Ἦ γιὰ νὰ ἐπιβληθῶ ἐξουσιαστικά στοὺς τριγυρνοὺς μου. Καὶ μὲ διάφορα τεχνάσματα (—ἐπαγγελματικῆς ἐφευρετικότητος) ποὺ θὰ μοῦ ἐξασφαλίζανε μιὰ σίγουρη «προκοπὴ» καὶ μιὰν ἀνάλογη «δόξα».

Καὶ ποὺ ἂν δὲν ἤμουνα δὰ ἓνας κακός, ἢ ἀδέξιος, «ἐπαγγελματίας». Κι ὅπως τὸ δείχνουνε αὐτὸ καὶ τὰ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ μου. Δηλ. καὶ ὁ τρόπος ποὺ διατυπώνεται ἡ κάθε μου σκέψη, ἡ κάθε μου «ἀνησυχία». Καὶ ὅπου δείχνεται, θέλω νὰ πῶ, καὶ ἡ ἀποστροφή μου γιὰ ἐκείνη τή... θεότητα τῆς μόδας, ποὺ δὲν θέλησα ποτέ μου νὰ παραδεχτῶ τὴν ὑπαρξὴ της, οὔτε καὶ νὰ προσκυνήσω τὴν ψεύτικη ὄψη της. Ποὺ ξέρεи μόνο νὰ ἀναστατώνει κάθε τόσο, τὸν κάθε ἐξυπνοανόητο. Κι ἐπειδὴ, λοιπόν, μοῦ ἦτανε ἀδύνατο νὰ βγῶ ἀπὸ τοὺς βηματισμοὺς ποὺ πίστευα πῶς θὰ μὲ ὀδηγούσανε μὲ σιγουριὰ σὲ ὅ,τι πίστευα πῶς θὰ μὲ ἔφερνε ὅλο καὶ πιὸ κοντὰ στήν ... ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ γύρευα νὰ πιάσω τὴν ὑπαρξὴ της. Καὶ ποὺ λέω, λοιπόν, Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ γιὰ νὰ τονίσω ὅσο γίνεται πιὸ ἐμφαντικά πῶς ἔχει καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοὺς τρόπους γιὰ νὰ ὀργανώνει (—μὲ κανόνες καὶ μὲ πειθαρχίες καὶ μέσα ἀπὸ μιὰν στέρεη δομὴ) πρωτοβουλίες ποὺ θὰ θεμελιώνουνε μιὰν συνετὴ πορεία, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἓνα ἀποτελεσματὸν ποὺ θὰ στέφει μιὰν ἐπιτυχία μὲ τὸ κύρος τοῦ ἔργου ποὺ θὰ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰν ἀνετη καὶ γόνιμη ζωή. Γιὰτι χωρὶς μιὰν ἀρχιτεκτονημένη σκέψη, χωρὶς κάποιο ἀρχιτεκτονημένο αἰσθητήριο, τὸ κάθε ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο γίνεται ἀνούσιο καὶ βλαβερό. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ λείπει, ἀκόμα, ἡ χαρμόσυνη ὄψη, τὸ εὐγενικὰ πλασμένο πρόσωπο, ἡ εὐπρόσδεκτη

παρουσία. Όπως γίνεται με ένα βιβλίο, ας ποῦμε, πὸν τὸ χαρακτηρίζουμε ἀρχιτεκτονημένο ἐπειδὴ ἔχει μιὰ στέρεη δομὴ, ὅπως ξεχωρίζουμε ἕναν πολιτικὸ καὶ τὸν ἀποκαλοῦμε «ἀρχιτέκτονα τῆς νίκης», ἐπειδὴ ἤξερε, σὲ μιὰν ἐμπόλεμη κατάσταση, νὰ πιάνει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν καλὴ τους πλευρὰ καὶ νὰ τὰ ἐνορχηστρώνει σὲ μιὰν εὐστοχα ἀποφασιστικὴ δομὴ.

Καὶ ἄλλωστε: —τὸ κάθε ἀληθινὰ ἀρχιτεκτονημένο ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο εἶναι πάντοτε μιὰ νίκη ἀπέναντι στὶς ὅποιες ἐχθρότητες καὶ κακίες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ μιὰ, ἐπιπρόσθετα, πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ὑπεροχή, μέσα σὲ ἕναν κόσμον πὸν θέλει νὰ κρατᾷ στὶς αἰώνιες ρίζες του καὶ νὰ ΕΙΝΑΙ καὶ νὰ ΥΠΑΡΧΕΙ ἀληθινὰ στὸ χτές, στὸ σήμερον, στὸ αὔριο.

7.1.37

Μήνες τώρα διαβάζω μὲ πολλή προσοχή τὰ *ΑΠΑΝΤΑ* τοῦ ΣΟΛΩΜΟΥ στὴν ἔκδοση ποὺ ἔκανε τὸ 1921 ὁ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ». Καὶ ἔχω σταθεῖ σὲ ὀρισμένες φράσεις ποὺ τὶς βρίσκω σημαντικὲς καὶ γιὰ τὴν τέχνη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Γι' αὐτὸ καὶ τὶς καταγράφω πιὸ κάτω μαζεμένες σημειώνοντας μόνο τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδας ὅπου τὶς βρῆκα. Κι ὅπως ἔπεφτε τὸ μάτι μου πότε στὴ μιὰ, πότε στὴν ἄλλη σελίδα χωρὶς νὰ κρατάω πάντα τὴ σειρὰ ποὺ ἔχουνε στὸ βιβλίο. Κι ὅπως ἄλλωστε τὸ ξεφύλλιζα αὐτὸ τὸ βιβλίο πότε ἀπὸ ἔμπρὸς πρὸς τὰ πίσω καὶ πότε ἀντίστροφα ἀπὸ τὰ πίσω τοῦ πρὸς τὰ μπρός. Μιὰ καὶ δὲν εἶχα νὰ διαβάζω κάποιο ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα ἢ κάποιο ρομάντζο ποὺ γιὰ νὰ τὸ παρακολουθήσω στὴν ἐξέλιξή του ἔπρεπε νὰ τὸ ξεκινήσω ἀπὸ τὴν πρώτη τοῦ σελίδα γιὰ νὰ φτάσω μὲ κάποια τακτικὴ σειρὰ ὡς τὴν τελευταία τοῦ καὶ γιὰ νὰ μὴ χάσω τίποτα ἀπὸ τὴν «ὑπόθεσή» του :

- σελ. 100 : «Ὁμορφος κόσμος ἡθικὸς ἀγγελικὰ πλασμένος».
- σελ. 28 : «Ἄλλος σοῦ ἔταξε βοήθεια καὶ σὲ γέλασε φρικτὰ».
- σελ. 92 : «Εἶν' τὰ χῶματα τοῦ Ὁμήρου ποὺ τὸ πόδι σας πατεῖ».
- σελ. 96 : «μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο».
- σελ. 57 : «Ἡ ἀρμονία τοῦ στίχου δὲν εἶναι πρᾶγμα ὅλο μηχανικό, ἀλλὰ εἶναι ξεχείλισμα τῆς ψυχῆς».

- σελ. 168: « Ὁ θεμελιώδης ρυθμὸς τοῦ ποιήματος ἄς εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸ τέλος, τὸ κοινὸ καὶ τὸ Κύριο (PROPRIO) ...ἄς ἐργάζεται (τὸ ποίημα) ἀδιάκοπα γιὰ τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν » ...« καὶ ἄς ὑψώνεται κά-
θετα » ...« ὡς ἂν ἓνας αὐτοῦπαρχτος κόσμος μα-
θηματικὰ βαθμολογημένος πλούσιος καὶ βαθύς ».
- σελ. 192: « Μὲ λογισμὸ καὶ μ' ὄνειρο » — « Λογισμὸς κ' ἔργο κι
ὄνειρο » — « ἔργα καὶ λόγια, στοχασμοί ».
- σελ. 165: « Ἀνοιχτὰ πάντα κι ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς
μου ».
- σελ. 189: « Πάντ' ἀνοιχτά, πάντ' ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς
μου ».
- σελ. 171: « Μεῖνε σταθερὸς σὲ τούτῃ τὴν ὑψηλὴ θέσῃ ». — « Ἡ
τέχνη σιωπηλὴ λατρεύει τὴ φύση, καὶ τούτῃ, ὡς
ἀνταμοιβὴ τῆς μακρυνῆς ἀγάπης, ἐβάλλθηκε γυμνὴ
νὰ χορεύει ἐμπροστὰ της ».
- σελ. 190: « Σ' ἐλέγχ' ἡ πέτρα ποὺ κρατεῖς, καὶ κλεῖ φωνὴ κι
αὐτήνῃ » — « Μέσ' εἰς τ' Ἅγιο Βῆμα τῆς ψυχῆς » —
« πολλοὶ ἔν' οἱ δρόμοι πῶχει ὁ νοῦς ».
- σελ. 150: « Τὸ χάσμα π' ἀνοιξ' ὁ σεισμὸς κ' εὐθὺς ἐγιόμισ'
ἄνθη ».
- σελ. 199: « Τὰ σπλάχνα μου κ' ἡ θάλασσα ποτὲ δὲν ἡσυχάζουν ».
- Καὶ ἀπὸ τὸν ΔΙΑΛΟΓΟ:
- σελ. 250: « μῆγαρις ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου, πάρεξ ἐλευθερίαν
καὶ γλῶσσαν ».
- σελ. 251: « Θυμῶνω γιὰτὶ εἶμαι στενεμένος νὰ ξαναπῶ τὰ
πράγματα ὅπου εἶπαν τόσαις φορὰς τὰ ἄλλα ἔθνη,
καὶ δίχως ὠφέλεια νὰ τὰ ξαναπῶ ».
- σελ. 253: « Γνωρίζεις τοὺς Ἑλλήνες, Κύριε ; τοὺς γνωρίζεις,
τοὺς ἐσπούδαζες ἀπὸ μικρός ; »
- σελ. 254: « Ὅποιαν τέχνην καὶ ἂν μεταχειριστῇς, οἱ λέξεις τῆς
τωρινῆς Ἑλλάδας εἶναι διεφθαρμένες ».
- σελ. 255: « Κάθε γλῶσσα πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἔχῃ λέξεις
ἀπὸ ἄλλαις γλῶσσαις. Καὶ ἡ εὐγένεια τῶν γλωσσῶν
εἶναι ὡς ἂν τὴν εὐγένεια τῶν ἀνθρώπων ».

- σελ. 259: «...τὴ σημασία τῶν λέξεων ὁ λαὸς τὴν διδάσκει τοῦ συγγραφέα...ὑποτάξου πρῶτα εἰς τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καί, ἂν εἶσαι ἀρκετός, κυρίεψέ την».
- σελ. 265: «Εἶναι δυὸ φλόγες, διδάσκαλε, μιὰ εἰς τὸ νοῦ, ἄλλη -266 εἰς τὴν καρδιά, ἀναμμέναις ἀπὸ τὴ φύση εἰς ἀποιοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εἰς διάφοραις ἐποχαῖς διαφορετικὰ μέσα μεταχειρίζονται γιὰ ν' ἀπολαύσουν τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Καὶ ἀπὸ τὴ γῆ πετιοῦνται εἰς τὸν οὐρανὸν...καὶ ζωγραφίζουν εἰκόνες καὶ πάθη παρόμοια μ' ἐκεῖνα ὅπου εἶναι σπαρμένα ἀπὸ τὴ φύση εἰς τὸν κόσμον καὶ ἀγαποῦν καὶ σέβονται καὶ λατρεύουν τὴν τέχνην τους, ὥσάν τὸ πλεον ἀκριβὸν πράγμα τῆς ζωῆς καὶ ὁμοιώνονται μὲ τὰ συμβεβηκότα ποὺ περιγράφουν».

Σὲ ἀπόκομμα ἀπὸ ἐφημερίδα:

«Ἐπίσης ὁ Πολυλᾶς ἔβαλε χέρι καὶ στὴν περίφημην φράσιν τοῦ Σολωμοῦ: “Κλεῖσε μὲς τὴν ψυχὴν σου τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ αἰσθανθῇς μέσα σου νὰ λαχταρίζει κάθε εἶδος μεγαλείου”. Τὴν ἔχει κουτσουρέψει. Ὅλακερη ἡ φράσις εἶναι: “Κλεῖσε μὲς τὴν ψυχὴν σου τὴν Ἑλλάδα (ἢ ὅ,τι ἄλλο). Θὰ αἰσθανθῇς νὰ λαχταρίζει μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλείου καὶ θὰ εἶσαι εὐτυχισμένος”. —Ὁ Πολυλᾶς ἀφαίρεσε μερικὰς λέξεις, γιὰ νὰ ἐθνικοποιήσῃ τὸ νόημα αὐτῆς τῆς φράσεως, ἐνῶ ὅπως τὴν ἔχει γραμμὴν ὁ Σολωμός, τὸ νόημά της εἶναι καὶ γενικώτερον καὶ φιλοσοφικώτερον — δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ ἐθνικόν».

Καὶ νὰ πῶ, λοιπόν, κι ἐγώ: Κλεῖσε μέσα στὴν ψυχὴν σου τὴν ἀρχιτεκτονικὴν (—ποὺ ταιριάζει μὲ τὸ «ὅ,τι ἄλλο» τοῦ Σολωμοῦ) καὶ...θὰ ἔχεις λύσει τὸ πρόβλημά σου (—σὰν ἀρχιτέκτονας)...«καὶ θὰ εἶσαι εὐτυχισμένος».

Ἀπὸ τὸ περιοδικὸν *Κριτική*, τεῦχος 4/15.2.1903: «Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Σολωμοῦ» (—πρὸς τὸν Γ. Τερτσέτη): «Χαίρομαι νὰ πέρνωνται γιὰ ξεκίνημα τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, ἤθελα ὅμως ὅσοι

μεταχειρίζονται τὴν κλέφτικη γλῶσσα νὰ πέρνουν τὴν οὐσίαν της καὶ ὄχι τὴν μορφήν, μ' ἐννοεῖς; Καὶ ὅσον διὰ τὴν ποίησι πρόσχε καλὰ, Τζώρτζη μου, ὅτι καλὸ εἶναι βέβαια νὰ θεμελιώνεται κανεὶς σ' αὐτὰ τὰ τραγούδια, ἀλλὰ δὲν εἶναι καλὸ νὰ σταματᾷ ἐκεῖ. Πρέπει νὰ ὑψώνεται κατακόρυφα. Ἡ κλέφτικη ποίησι εἶναι εὐμορφὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα, διότι μὲ αὐτὴν ἀνεπιτήδευτα ἐπαράστησαν οἱ κλέφται τὴν ἰδική τους ζωὴ, τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα. Δὲν ἔχει τὸ ἴδιον ἐνδιαφέρον σ' τὸ δικό μας στόμα. Τὸ ἔθνος ζητεῖ ἀπὸ ἡμᾶς τὸν θησαυρὸν τῆς διανοίας μας, τῆς ἀτομικῆς, ἐνδυμένον ἐθνικὰ»...

Κάπου ἄλλοῦ ἔχει πεῖ ὁ Σολωμός: « Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθει νὰ θεωρεῖ ἐθνικὸ ὅ,τι εἶναι ἀληθινό ».

8.1.37

Στὰ πιὸ πάνω *ΑΠΑΝΤΑ* τοῦ ΣΟΛΩΜΟΥ (—Ἐκδοσὴ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ-ΔΑΚΗ, 1921) γράφει τὸν ΠΡΟΛΟΓΟ ὁ ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, ποὺ ἀνάμεσα σὲ πολλὰ σημειώνει πὼς ὁ δάσκαλος τοῦ Σολωμοῦ, ὁ Μόντη, ἔλεγε στὸ μαθητὴ του: « Δὲν πρέπει κανεὶς νὰ συλλογίζεται τόσο, πρέπει νὰ αἰσθάνεται, νὰ αἰσθάνεται ». Καὶ ὁ νέος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα... —δὲν ἦταν ἴσως ἀκόμα εἴκοσι χρονῶν— τοῦ ἀπαντοῦσε: « Πρέπει πρῶτα μὲ δύναμη νὰ συλλάβῃ ὁ νοῦς κ' ἔπειτα ἡ καρδιὰ θερμὰ νὰ αἰσθανθῇ ὅσα ὁ νοῦς ἐσυνέλαβε ». Καὶ σὲ μιὰ σχετικὴ ὑποσημείωση ἀναφέρει ὁ Παλαμᾶς πὼς « ὁ μέγας τεχνοκρίτης Ruskin κάπου λέει: Γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς ποιητὴς φτάνει νὰ αἰσθάνεται βαθειά. Ὅμως ὁ μεγάλος ποιητὴς καὶ βαθειὰ αἰσθάνεται καὶ βαθειὰ νοεῖ ».

Καὶ στὸν ἴδιο ΠΡΟΛΟΓΟ, στὴν πιὸ κάτω σελίδα, σημειώνει ὁ Παλαμᾶς αὐτὸ ποὺ « ἔγραφε ὁ Γκαῖτε, ὕστερα ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἰταλία: κι' ὁ φιλότεχνος ποὺ θέλει νὰ σπουδάσῃ καθὼς οἱ ζωγράφοι, καὶ οἱ ἀγαλματοποιοί, καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες, δουλεύει 'ς τὴ μοναξιά γιὰ χαρὲς ποὺ μόλις εἶναι οἱ ἄλλοι σὲ κατὰστασιν νὰ μοιραστοῦνε μαζί του »... —καὶ γιὰ νὰ πῶ κι ἐγώ: πόσοι « εἶναι οἱ ἄλλοι » ποὺ θὰ ἦταν « σὲ κατὰστασιν νὰ μοιραστοῦνε », μὲ ἔναν ἀρχιτέκτονα τίς « χαρὲς » ποὺ μπορεῖ αὐτὸς νὰ τοὺς προσφέρει μὲ

τῇ δουλειά του, ἐπειδὴ ἔχει βρεῖ τὸν τρόπο νὰ ἐνεργεῖ σωστά, ἄσχετα ἂν «δουλεύει ἔς τὴ μοναξιά», ἢ ὅπως προσπαθεῖ νὰ ἔχει καὶ μιὰν ἐπικοινωνία μαζί τους...

Καὶ λίγο πὶο κάτω ἀναφέρεται ὁ Παλαμᾶς στὸν Νίτσε, ποὺ «εἶπε τὰ ἐξῆς: Ἡ ἰδέα τοῦ ποιήματος δὲν πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανό, σὰν ἀπὸ θεία χάρη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ φαντασία τοῦ ἀγαθοῦ καλλιτέχνη γεννᾷ, ἀνάκατα, καλὰ, μέτρια, κακὰ. Μόνο ποὺ ἡ κρίση του, ἀκονισμένη, γυμνασμένη, διώχνει, διαλέγει, συγκεντρώνει... Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἄνθρωποι εἶναι καὶ μεγάλοι δουλευτάδες, ἀκούραστοι ὅχι γιὰ νὰ βρίσκουνε μονάχα, ἀλλ' ἀκόμα γιὰ νὰ διώχνουνε, γιὰ νὰ κοσκινίζουνε, νὰ τροποποιοῦν, νὰ συγυρίζουν».

11.1.37

Εἶχα τίς προάλλες μιὰ συζήτηση μὲ τὸν Λ.Ε. γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική. Καὶ μοῦ ἔλεγε πὼς ἔχει ἓνα κτῆμα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλευσίνα καὶ θέλει νὰ χτίσει ἐκεῖ ἓνα μικρὸ σπίτι, ἐξοχικό, πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα. Μόνο ποὺ σὲ σχετικὴ ἐρώτησή μου δὲν ἐδίστασε νὰ μοῦ πεῖ πὼς δὲν τοῦ ἀρέσουνε καθόλου τὰ ὅσα χτίζουνε οἱ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἀποφασίζει νὰ ἀναθέσει σὲ κανέναν τὸ σχετικὸ χτίσιμο. Καὶ γιὰ τὴν ὥρα ξεφυλλίζει διάφορα ξένα ἀρχιτεκτονικὰ περιοδικὰ καὶ περιμένει νὰ ἔρθει ἀπὸ τὸ Λονδίνο κάποιος γνωστός του Ἀγγλὸς ἀρχιτέκτονας γιὰ νὰ ἀποφασίσει... —δὲν τόλμησα ὅμως νὰ τοῦ μιλήσω γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου... —ἴσως κάποιαν ἄλλη φορά, ἂν ξαναβρεθοῦμε. Καὶ ὅπου τότε θὰ προσπαθήσω νὰ τοῦ ἐξηγήσω πὼς σὰν μοντέρνος ἀρχιτέκτονας ποὺ εἶμαι (—ἀληθινὰ μοντέρνος) θὰ ἤμουνα σὲ θέση νὰ τοῦ χτίσω τὸ μικρὸ σπίτι ἔτσι ποὺ νὰ στέκει καλὰ μέσα στὸ τοπίο καὶ νὰ τοῦ ἔρχεται ἄνετο καὶ βολικό. Μόνο ποὺ δὲν μπορῶ νὰ ξέρω... τὰ «γοῦστα» του. Γιατὶ μπορεῖ νὰ ὀνειρεῖται ...ἐλληνικοὺς «ρυθμοὺς» ...καὶ τρέχα γύρευε.

Κάθε φορά ποὺ πηγαίνω νὰ βρῶ στὸ σπίτι του τὸν Κώστα Μπίρη (—πὶο μεγάλο ἀδερφὸ τοῦ Κυπριανοῦ Μπίρη, ποὺ εἶχαμε γνωριστεῖ ὅταν σπούδαζα ἀκόμα στὸ Μόναχο) καὶ ποὺ πρόθυμα μιλάει μαζί μου (—ὅπως κι ἐγὼ μαζί του, γιατί προσπαθῶ νὰ «φω-

τιστῶ » ἀπὸ τίς « γνώσεις » του...), ὅλο καὶ μαλώνουμε καὶ διαφωνοῦμε ὅταν ἔρθει ὁ λόγος στὴ μοντέρνα ἀρχιτεκτονική. Ποὺ ἐκεῖνος τὴν εἰρωνεύεται καὶ δὲν τήνε παραδέχεται καὶ τήνε κακο-
 χαρακτηρίζει, ἐνῶ ἐγὼ προσπαθῶ νὰ τόνε κάνω νὰ πιστέψει πῶς
 μοντέρνος εἶναι ἓνας ἀρχιτέκτονας ἐπειδὴ προσπαθεῖ νὰ κάνει
 μιὰν ἀληθινὴ ἀρχιτεκτονική (—μὲ τὰ λόγια τοῦ Σολωμοῦ: « γιὰ
 τὸ κοινὸ καὶ τὸ κύριο », « γιὰ τὴν ἀληθινὴν οὐσία », « μὲ λογισμό
 καὶ μ' ὄνειρο ») καὶ ὅχι ἓναν ...« ἑλληνικὸ ρυθμὸ » ποὺ θὰ ξεσηκώ-
 νει ἐξωτερικὰ τὰ νεοκλασικά. Καὶ ποὺ τὰ θαυμάζει (—ἔχοντας
 γράψει καὶ σχετικὰ...) ἐνῶ ἀγνοεῖ ὁλοκληρωτικὰ τὴν πιὸ ἀληθινὴ
 παράδοση, στὸν νεοελληνικὸ τόπο, ποὺ αὐτὴ βρίσκεται στὰ λαϊ-
 κὰ σπίτια, σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στὰ φτωχόσπι-
 τα κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη (—στὰ ΑΝΑΦΙΩΤΙΚΑ) καὶ στὶς προσ-
 φυγικὲς παράγκες ἀκόμα. Ποὺ μόλις ἔχω ἀρχίσει νὰ τίς ...ἀνα-
 καλύπτω.

23.1.37

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν εἶναι ἓνα ἐργαστηριακὸ παρασκεύασμα. Ἡ
 ἀρχιτεκτονικὴ ὑπάρχει μέσα στὴν καθημερινὴ ζωή. Ἐκεῖ πρέπει
 νὰ ψάξουμε καὶ νὰ τήνε βροῦμε. Καὶ νὰ σηκώσουμε στὶς πλάτες
 μας ὅλο τὸ βάρος ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν παράδοση, ποὺ θὰ ψάξουμε νὰ
 βροῦμε τὴν « ἀληθινὴν οὐσία » τῆς (ΣΟΛΩΜΟΣ), χωρὶς νὰ τήνε ξεση-
 κώνουμε ἐξωτερικά, μὲ μορφολογικὲς ἀναζητήσεις. Ποὺ δὲν ὀδη-
 γοῦνε πούθενά. Ποὺ θὰ μᾶς σπρώχνουνε δηλ. σὲ παραμορφώσεις
 καὶ σὲ ἀντικατασκευαστικὲς « λύσεις ». Καὶ σὲ νοθεῖες καὶ σὲ ψεύ-
 τικα στολίδια γιὰ ψεύτικες χρεῖες (—ὅπως τὸ εἶχε πεῖ ὁ Γκαίτε).
 Ὅμως πόσοι ἀρχιτέκτονες βλέπουνε ἔτσι τὰ πράγματα; Καὶ γιατί
 νὰ δείχνουνε ὅλοι τους τόσο ἀνίκανοι; Ἡ μήπως ἀδιαφοροῦνε...;

25.1.37

Στὸ βιβλίον τοῦ *ΕΤΣΙ ΜΙΑΨΕ Ο ΖΑΠΑΤΟΥΣΤΡΑ* (= *ALSO SPRACH ZA-
 RATHUSTRA*) βάζει ὁ Νίτσε καὶ ἓναν ὑπότιτλο ποὺ λέει: « ENA BI-
 BAIO GIA OΛΟΥΣ KAI GIA KANENAN » (= EIN BOUCH FÜR ALLE UND
 KEINEN). Καὶ θὰ ἔλεγα, λοιπόν, κι ἐγὼ (...χωρὶς νὰ παρεξηγηθῶ)
 πῶς Ἡ ΑΛΗΘΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΙΝΑΙ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΚΑ-

NENAN. "Η μήν, τάχατες, δὲν εἶναι ἔτσι; Εἶναι καὶ τὸ χρώμα πού μετράει. Καὶ τὸ ἀντιμετωπίζουμε μᾶλλον πρόχειρα καὶ μὲ κάποιαν ἀδιαφορία. "Εχουμε βρεῖ τὴν εὐκολία μας μὲ τὸν ἀσβέστη καὶ βάφουμε ὅλα τὰ σπίτια ἄσπρα. "Ομως ἂν προσέχαμε τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὶς προσφυγικὲς παράγκες θὰ βλέπαμε πόσο ζωντανὰ μπορούμε νὰ χτίσουμε μὲ τὸ χρώμα. Δηλ. μὲ χρώματα ὅπως τὸ μπλέ, τὸ κόκκινο, τὴν ὥχρα, ἀκόμα καὶ τὸ μαῦρο. Καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προσέξουμε ἀκόμα πόσο εἶναι ἐγχρωμο τὸ ἐλληνικὸ τοπίο. Ποὺ καὶ οἱ πέτρες ἔχουνε ἡ καθεμιὰ τὸ δικό της χρώμα. "Οπως βγάζει ὁ τόπος μας καὶ τὰ διάφορα χρωματιστὰ μάρμαρα. Τὸ πράσινο, τὸ κίτρινο, τὸ κόκκινο. Καὶ σὲ πόσες ἀποχρώσεις. Χωρὶς νὰ παραβλέπουμε ὅμως καὶ τὸ λευκὸ μάρμαρο. Γιατὶ καὶ τὸ λευκὸ εἶναι ἓνα χρώμα. "Οχι ὅμως γιὰ νὰ μᾶς ἐνθουσιάζει τόσο πού νὰ μᾶς κάνει νὰ ξεχνᾶμε τὰ ἄλλα χρώματα πού προανάφερα. Καὶ ὅμως, ἀκόμα, τὸ κάθε φυσικὸ ὑλικὸ ἔχει καὶ τὸ ἰδιαίτερο χρώμα του.

Καὶ ὅπως, λοιπόν, ὅλη ἡ φύση «δουλεύει» καὶ μὲ τὸ χρώμα, τὸ ἴδιο πρέπει νὰ κάνει καὶ μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ πού θὰ ἤθελε νὰ λέγεται ἐλληνική. "Ετσι ὅπως ὁ κάθε τόπος ἔχει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του γιατί ἔχει τὴ δική του φύση, τὸ δικό του τοπίο (—μὲ τὰ πιὸ δικά του φυσικὰ ὑλικά) καὶ ἔτσι τὸν δικό του χαρακτήρα, τὴ δική του ὑπόσταση, τὴ δική του ὁμορφιά. Κι ὅταν μέσα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς ἰδιαιτερότητες διαφέρει καὶ ὁ ἄνθρωπος στὸν κάθε τόπο ὅπου ἔχει γεννηθεῖ καὶ ὅπου ἐργάζεται καὶ ζεῖ.

Καὶ γιὰ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του (—στὸν κάθε τόπο) τὸ ἓνα καὶ τὸ ὁμοούσιο πράγμα... —ἔτσι ἡ ἀρχιτεκτονική, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος... —ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, ἔτσι καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική.

26.1.37

Μετᾶς τοὺς διάφορους χώρους σὲ ἓνα σπίτι μὲ τὰ τετραγωνικὰ μέτρα πού πιάνουνε, χωρὶς νὰ μᾶς πολυενδιαφέρει τὸ ὕψος πού ἔχει ὁ κάθε χώρος. "Ομως δὲν θὰ ἔπρεπε ὅσο πιὸ πολλὰ τετραγωνικὰ πιάνει, σὲ ἐμβαδόν, ἓνας χώρος, τόσο καὶ πιὸ ψηλὸς νὰ εἶναι (—σὲ

ὑψος) ; Καὶ νὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ κυβισμός του ; Ὅποτε μικροὶ σὲ ἐμβαδὸν χῶροι (—λουτρά, W.C., ἀποθήκες, προθάλαμοι) νὰ εἶναι πιὸ χαμηλοτάβανοι. Καὶ πιὸ μεγάλοι σὲ ἐμβαδὸν χῶροι (—ὑπνοδωμάτια, καθημερινὸ) νὰ ἔχουνε τὰ ταβάνια τους σὲ πιὸ μεγάλο ὑψος. Καὶ ἔτσι ὅταν θὰ σχεδιάζαμε τὴν κάτοψη τοῦ σπιτιοῦ θὰ σχεδιάζαμε ταυτόχρονα καὶ τὴν τομὴ του. Γιὰ νὰ συνθέτουμε ὅχι ἐπιφανειακὰ ἀλλὰ στὸ χῶρο, σὲ τρεῖς διαστάσεις. Καὶ δὲν θὰ ἦτανε καθόλου παράδοξο ὅταν σὲ ἓνα σπίτι οἱ διάφοροι χῶροι του δὲν θὰ ἔχουνε τὸ ἴδιο ὑψος. Ποὺ θὰ ἦτανε κιόλας κάτι τὸ εὐπρόσδεκτο. Καὶ ὅχι μόνο γιὰ νὰ « ἀναπνέει » (—ἀερίζεται) ὁ κάθε χῶρος πιὸ ἄνετα, ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους μορφολογικούς.

Βέβαια ἔχει, σίγουρα, καὶ τὴ « νοστιμιὰ » τοῦ ἓνα σπίτι ποὺ ὅλοι οἱ χῶροι του (—ὅσο μεγάλος κι ἂν εἶναι σὲ ἐμβαδὸν ὁ καθένας) ἔχουνε τὸ ταβάνι τους στὸ ἴδιο ὑψος, πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας. Καὶ « τρέχουνε » ἔτσι, τότες, οἱ διάφοροι χῶροι σὰν ἓνα ἤρεμο καὶ ἡσυχό ... ποτάμι, γιὰ νὰ ... κολυμπᾶμε κάπως ξένοιαστοι μέσα του. Ἐνῶ χῶροι ποὺ ἔχουνε σὲ διαφορετικὴ στάθμη τὴν ὀροφὴ τους (—πάνω ἀπὸ ἓνα κοινὸ δάπεδο) δημιουργοῦνε, ἴσως, κάποιες ἀνησυχίες, ὅσο ὅμως μαζὶ καὶ κάποιες πιὸ ἐντυπωσιακὲς καταστάσεις, ποὺ ἐνδέχεται νὰ κάνουνε μιὰ σπιτικὴ διαβίωση ξεχωριστὰ ἀπολαυστικὴ.

Καὶ γιὰ νὰ ἔχουμε καὶ τὴν περίπτωση ὅπου οἱ διάφοροι χῶροι σὲ ἓνα σπίτι δὲν ἔχουνε τὸ ἴδιο ὑψος ἐπειδὴ τὰ δάπεδά τους θὰ στέκουνε σὲ διαφορετικὲς στάθμες, κάτω ἀπὸ μιὰν κοινὴ ὀροφὴ ποὺ θὰ κρατιέται γενικὰ στὴν ἴδια ὀριζόντια ἐπιφάνεια. Μιὰ περίπτωση ποὺ εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ σὲ ἓνα ἔδαφος ποὺ ἔχει ἐντονη κλίση. Ὅποτε δηλ. εἶναι τὰ δάπεδα ποὺ δίνουνε στοὺς διάφορους χώρους ἓνα διαφορετικὸ ὑψος, ἔτσι ποὺ πατᾶνε σὲ ἓνα ἔδαφος καθημερινό (—ἡ ἀνηφορικὸ). Καὶ ποὺ ἐκμεταλλεύεται, ἔτσι, ὁ καλὸς ἀρχιτέκτονας, μιὰν δοσμένη πραγματικότητα (—ἔδαφος μὲ ἐντονη κλίση), γιὰ νὰ χτίζει ΜΕ ΤΟ ΕΔΑΦΟΣ. Καὶ ποὺ ἔτσι προσαρμόζεται κάπως φυσιολογικὰ μὲ τὸ χτίσμα του στὸ δοσμένο τοπίο καὶ « δένεται » μαζὶ του σὲ μιὰν ἀρμονικὴ σχέση.

‘Ο Γάλλος παιδαγωγός και ψυχολόγος ΠΑΓΙΩ λέει: «‘Η ανάγνωση είναι ἡ πιὸ ἐπικίνδυνη μορφή τῆς ὀκνηρίας».

‘Ο Ἰταλὸς Ν. ΤΟΜΜΑΣΕΟ (1802–1874) ποὺ ἐζήτησε καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ ποὺ ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὸν Σολωμό, ἔγραφε σχετικὰ μὲ τὴ «διγλωσσία» στὴν Ἑλλάδα: —«Δὲν εἶναι ταπεινὴ ἡ γλώσσα ποὺ μιλάει ἕνας ὁλόκληρος λαός, ἀλλὰ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα ποὺ κατασκευάζουνε λίγοι ἄνθρωποι γιὰ ἀποκλειστικὴ τους χρῆση. Ποὺ αὐτὸ γίνεται στοὺς στρατῶνες, στὰ σχολεῖα, στίς φυλακές, στὰ κάτεργα, στὰ κελιά ὅπου διαβιοῦνε διεφθαρμένοι καλόγηροι. ‘Ο ἄνθρωπος ποὺ δὲν εἶναι δοῦλος, ποὺ ἔχει νὰ πεῖ πράγματα σημαντικὰ καὶ εὐγενικὰ καὶ ὁμορφα, γυρεύει καθαρὸς καὶ γνωστὸς λέξεις καὶ μ’ αὐτές, σὰν μέσα ἀπὸ ἕνα ἔτοιμο κανάλι, ἀφήνει νὰ τρέξει γοργὸ τὸ ρεῦμα ἀπὸ τίς εὐγενικὲς του σκέψεις. —‘Όταν δὲν ὑπάρχει ἀξιοπρέπεια μέσα στὴ σκέψη, ὅσο κι ἂν διαλέξετε εὐγενικὲς λέξεις, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι πάντοτε μιὰ παραφωνία. —‘Ο Πλάτων εἶχε νὰ πεῖ ὅτι ὅπως στὸ ντύσιμο ἔτσι καὶ στὴ γλώσσα ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ μένει στοὺς συνηθισμένους τύπους. —‘Ο Κικέρων θεωρεῖ σὰν πολὺ σοβαρὸ ἐλάττωμα τὸ νὰ ἀπεχθάνεται καὶ νεῖς τὸν κοινὸ τρόπο καὶ τὴ συνήθεια γιὰ μιὰ κοινὴ κατανόηση».

‘Ο Γκαῖτε: «‘Όποιος δὲν γνωρίζει ξένες γλῶσσες δὲν ξέρει τίποτα ἀπὸ τὴ δική του».

Τραγούδια: —‘Ένα Στερεοελλαδίτικο: «Ποιὸς κρίνος ὠραιότατος σοῦδωσε τὴν ἀσπράδα. Καὶ ποιὰ μεηλιά, χρυσομηλιά, τὴ ροδοκοκκινάδα».

—‘Ένα Ροδίτικο:

«Κρυφὴ ’ταν ἡ ἀγάπη μας, σὰν σπόρος στὸ πεπόνι. Καὶ μᾶς τὴν ἐξεφλούδισαν, οἱ φθονεροὶ γειτόνοι».

—Ένα απλούστατο Κυπριώτικο, νοικοκυρεμένο και συντηρητικό, είδος παραινέσεως πρὸς ὅλους τοὺς νέους:

« Καλὴ γυναίκα εἶν' ἄρκε-
τὴ, τὸ σπίτι ν' ἀναστήσει,
κι ἡ εὐτυχία μέσ' σ' αὐτό,
νὰ τρέχει σὰν τὴ βρύση ».

ΣΗΜ. Τὰ ἀντιγράφω ὅπως τὰ βρῆκα σὲ καθημερινὴ ἐφημερίδα.

14.3.37

Γιατί εἶναι τόσο ἄσχημες οἱ πιὸ πολλὲς πολυκατοικίες ; Σίγου-
ρα φταῖνε καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες. Ὅχι μόνο γιὰ τὶς ἄσχημες προσό-
ψεις ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ διάταξη ποὺ ἔχουνε οἱ διάφοροι
χώροι. Καὶ γιὰ τὸ πῶς συσχετίζονται μεταξύ τους. Σύμφωνα, βέ-
βαια, καὶ μὲ τοὺς οἰκοδομικοὺς κανονισμοὺς ποὺ τοὺς ἐπιτρέπου-
νε νὰ πραγματοποιοῦνε ἀπαράδεκτες καταστάσεις (—κακοφωτι-
σμένα δωμάτια) γιὰ μιὰν τουλάχιστον ὑγιεινὴ διαβίωση. Κι ὅπως
στοιβάζονται οἱ ἄτυχοι ἔνοικοι σὲ ἓνα εἶδος σαρδελοκούτια.

Καὶ γιὰ νὰ μὴν ξεχνᾶμε, βέβαια, πῶς γιὰ τοὺς κακοὺς οἰκοδομι-
κοὺς κανονισμοὺς οἱ πιὸ ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ ἀρχιτέκτονες, γιατί
αὐτοὶ τοὺς « σκάρωσαν » σὰν δημόσιοι ὑπάλληλοι σὲ διάφορες κρα-
τικὲς ὑπηρεσίες. Κι ὅσο δὲν εἶχαν τὴ δύναμη γιὰ νὰ ἀντιδράσου-
νε στὰ ὅσα τοὺς ἐπέβαλε νὰ κάνουνε ὁ ...ἀρμόδιος Ὑπουργός, ἂν
δὲν σοφίζονταν καὶ ἀπὸ μόνοι τους κάποιες « διατάξεις » γιὰ νὰ
ἀσκοῦνε ὅσο γίνεται πιὸ προσοδοφόρα τὸ « ἐπάγγελμά » τους, στὴν
« ἀγορὰ » καὶ στὴν πιάτσα μιᾶς κακοδαιμονισμένης κοινωνικῆς
ζωῆς. Καὶ ἔτσι: —ἡ πολιτικὴ ἡγεσία, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ (—μὲ τὰ
πολιτικάντικα « καμώματά » της), —οἱ ἐπαγγελματικὰ « ξυπνοὶ »
ἀρχιτέκτονες, ἀπὸ τὴν ἄλλη (—γιὰ νὰ « ἐξυπηρετοῦνε » τὸν κόσμο
ποὺ τὸ πιστεύω του εἶναι « ὅ,τι φάει κι ὅ,τι ἀρπάξει »), τὸ κοινω-
νικὸ σύνολο εἶναι καταδικασμένο νὰ ζεῖ ἔχοντας ἐξευτελίσει τὶς
πιὸ αὐτονόητες προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἔχει στὴ διάθεσή του ...τὴν
ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ τοῦ ἀξίζει...

Καὶ πῶς θὰ καταφέρουμε νὰ ξεφύγουμε ἀπ' αὐτὸ τὸ χάλι; Κι ὁ ἴδιος ἐγὼ θὰ καταφέρω νὰ χτίσω ποτέ μου μιὰ πολυκατοικία; Ἔτσι ποὺ αὐτὲς ποὺ βλέπω γύρω μου τὶς βρίσκω ἀπαράδεκτες, ἄσχημες, ... νὰ πῶ καὶ ἀκατέργαστες; Καὶ ποὺ ὅλοι τὶς δέχονται ἀδιαμαρτύρητα. Λὲς καὶ ἔχουνε βρεῖ τὴ βολή τους μ' αὐτές... —ἴσως γιατί συνηθίσανε στὴν ἀσχήμια καὶ ποὺ σ' αὐτὴν τὴν ἀσχήμια βρίσκει καὶ κάποιαν ζεστασιά ἢ ψυχὴ τους.

21.4.37

Ἕνα σπίτι μὲ μεγάλα ἀνοίγματα (—παράθυρα, πόρτες) γιὰ νὰ βλέπει κανεὶς τὸ ἔξω τοπίο. Κι αὐτὸ νὰ μπαίνει, ἔτσι, μέσα στὸ σπίτι. Ὅποτε τὸ μέσα καὶ τὸ ἔξω θὰ ἀποτελοῦνε μιὰν ὀργανικὴ ἐνότητα.

Καὶ ὑπόστεγα. Πολλά. Δηλ. ἡμιυπαίθριοι χώροι. Ποὺ τοὺς γυρεύει τὸ ἥπιο ἐλληνικὸ κλίμα. Γιατὶ σπίτι ἐλληνικὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωρὶς ὑπόστεγους, ἡμιυπαίθριους, χώρους.

25.4.37

Καὶ πάλι μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ τὸ χρῶμα στὴν ἀρχιτεκτονική. Καὶ θυμᾶμαι τὸ πόσο μεγάλη ἐντύπωση μοῦ εἶχε κάνει ἡ Βενετία, ὅπου ὅλα τὰ σπίτια τῆς εἶναι μὲ πολὺ ἔντονα χρώματα βαμμένα. Στὴν ὥχρα, στὸ κεραμιδί, στὸ κόκκινο, στὸ λουλακί. Καὶ οἱ γόνδολες, ποὺ διασχίζουν τὰ κανάλια, ὅλες μαῦρες. Ἔτσι ποὺ τὰ χρώματα στὰ σπίτια νὰ δείχνουνε πιὸ καθαρὰ, πιὸ ζωηρά, πιὸ σημαντικά.

Ἀλλὰ ἔχει καὶ ἡ Ρώμη σπίτια μὲ χρῶμα. Καὶ εἶναι, στὴ Ρώμη, ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτες οἱ ὥχρες. Ποὺ ἔχουνε μιὰν ξεχωριστὴ ζεστασιά. Ὅμως πρέπει νὰ θυμηθῶ ξανὰ τὶς προσφυγικὲς παράγκες, γύρω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὅπου ὅλες εἶναι μὲ ἔντονα χρώματα. Κι ἀκόμα εἶναι καὶ στὴ Βούλα κάτι ἐξοχικὰ ξύλινα σπίτια, ποὺ κι αὐτὰ ἔχουνε χρῶμα. Θὰ πρέπει νὰ πάω νὰ τὰ σχεδιάσω, ὅλα αὐτά, κάποια μέρα. Καὶ ὑποψιάζομαι πῶς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη, στὴν Ἑλλάδα, θὰ βρῶ σπίτια μὲ χρῶμα.

Όμως σὲ πόσους ἄλλους τόπους τὰ σπίτια δὲν εἶναι βαμμένα μὲ ἔντονα χρώματα. Ὅπως τὰ ἔχω δεῖ στὴν Ὀλλανδία. Ὅπου καὶ οἱ δρόμοι εἶναι συχνὰ στρωμένοι μὲ ἑγχρωμα τοῦβλα (—κίτρινα, κόκκινα, μαβιά). Ἀλλὰ καὶ στὴ Γερμανία. Ὅπου σὲ δυὸ μικρὲς πολιτεῖες, πέρα ἀπὸ τὸ Μόναχο (—στὸ Burghausen καὶ στὸ Tittmoning), ὅλα τὰ σπίτια ...λάμπουνε στὸ κίτρινο, στὸ γαλάζιο, στὸ τριανταφυλλί. Καὶ ποὺ τὰ θυμᾶμαι τώρα αὐτὰ γιατί τὰ ἔχω σχεδιάσει, αὐτὰ τὰ σπίτια, μὲ χρωματιστὰ κραγιόνια. Σὲ μιὰν ἐκδρομὴ ποὺ ἔκανα μὲ ποδήλατο τὸ 1936. Γιὰ νὰ πῶ δηλ. πῶς ἀπὸ τότε εἶχα ἀνοίξει τὰ μάτια μου γιὰ τὸ χρῶμα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ.

4.5.37

Ἕνας Γερμανὸς συνάδελφός μου (—λίγο πιὸ μεγάλος ἀπὸ μένα στὰ χρόνια) ποὺ εἶναι ἐδῶ καὶ μερικὲς μέρες στὴν Ἀθήνα μοῦ διηγήθηκε πῶς ἤθελε νὰ πάει στὴν Κεφαλονιά γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Γερμανὸ ἀρχιτέκτονα Coste, ποὺ ζοῦσε στὸ νησί, μιὰ καὶ γνώριζε καὶ τὸ γιό του. Καὶ τοῦ ἔστειλε τὸ σχετικὸ γράμμα. Ὅμως ὕστερα ἀπὸ μερικὲς μέρες, ἔλαβε ὁ ἴδιος τὸ ἀκόλουθο γράμμα:

« Ἀξιότιμε κύριε Conrad,

Ἐπειδὴ ζῶ ἐδῶ ἀποτραβηγμένος καὶ μοναχικὰ δὲν ἔχω καμιὰ ἀνάγκη γιὰ νέες γνωριμίες καὶ θέλω νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μὴν πραγματοποιήσετε τὴν ἐπίσκεψή σας ἐδῶ.

Μὲ φιλικοὺς χαιρετισμοὺς
Coste ».

Μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι κανεὶς σύμφωνος μὲ τὰ ὅσα λένε καὶ κάνουνε μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μοντέρνους ἀρχιτέκτονες. Καὶ ποὺ εἶναι κιόλας διάσημοι καὶ πασίγνωστοι (—ἄς ποῦμε ὅπως ὁ Le Corbusier). Ὅμως ἴσως νὰ μὴν κάνουνε καὶ τόσο κακό. Ἄν δὲν εἶναι κιόλας ἀπαράιτητοι γιὰ νὰ μᾶς βγάλουνε ἀπὸ ἓναν καθημερινὸ λήθαργο ποὺ ἔχουμε πέσει χωρὶς νὰ τὸ πολυκαταλάβουμε. Ἄν καὶ οἱ « νέες » ἰδέες καὶ οἱ « προοδευτικὲς » λύσεις θὰ ἔρθουνε μέσα ἀπὸ ἄλλες διαδικασίες. Δηλ. μέσα ἀπὸ κάποιους πιὸ σεμνοὺς στοχασμοὺς καὶ ὄχι γιὰ νὰ ἐντυπωσιάσουμε καὶ γιὰ νὰ καταπλήξουμε, μὲ ἀκροβατικὰ παραστρατήματα.

15.5.37

Σπίτια για τὸ χειμῶνα, σπίτια για τὸ καλοκαίρι. Τὸ σπίτι στὶς διάφορες ἐποχὲς τοῦ χρόνου. Οἱ διάφοροι χώροι σὲ διαφορετικὲς κλιματολογικὲς συνθήκες. Γιατί νὰ μὴν ἔχουμε καὶ ἓνα ὑπαίθριο δωμάτιο ὕπνου; Πόσο εἶναι ὁμορφο νὰ κοιμᾶται κανεὶς στὸ ὑπαίθριο. Τὴν ἡμέρα κάτω ἀπὸ ἓνα δέντρο (—στὴ σκιά του) καὶ τὸ βράδυ κάτω ἀπὸ τὸν ἑναστρο οὐρανό.

Πῶς δείχνουνε τὰ σπίτια ποὺ χτίζονται σήμερα; "Ὅμορφα, ἄσχημα; Πιὸ πολὺ θὰ ἐνδιέφερε πῶς δείχνουνε (—πῶς φαίνονται) οἱ ἄνθρωποι ποὺ ζοῦνε μέσα τους καὶ ἔξω τους. "Ὅμως ἐμεῖς (—οἱ ἀρχιτέκτονες) τὰ χτίζουμε για νὰ τὰ φωτογραφίζουμε καὶ νὰ τὰ δημοσιεύουμε σὲ περιοδικά. Καὶ για νὰ προβάλλεται τυπωμένο καὶ τὸ ὄνομά μας...

Νὰ καὶ μιὰ ἄλλη πικρὴ ἀλήθεια: —πολλοὶ ἀρχιτέκτονες «μεταχειρίζονται» τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σὰν νὰ ἔχουνε κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τους μιὰ πόρνη. Καὶ ποὺ τήνε βγάζουνε στὸ πεζοδρόμιο για νὰ κερδίσουνε εὐκόλα ὅλο καὶ πιὸ πολλὰ χρήματα. Κι αὐτὴ ἡ πόρνη (—ποὺ ἀκούει στὸ ὄνομα ἀρχιτεκτονικὴ) κάνει καὶ τὰ πιὸ ἀπίθανα (= ἐλκυστικὰ κουνήματα) για νὰ ἐξασφαλίσει ὅσο γίνεται πιὸ πολλοὺς πελάτες. Καί, ἄλλωστε, πελάτες γυρεύουνε οἱ ἀρχιτέκτονες...

1938

9.1.38

Ὁ Paul Valéry: «Τὰ πνευματικὰ ἔργα, ποιήματα καὶ ἄλλα, δὲν ἔχουνε σχέση παρὰ μ' ἐκεῖνο ποὺ στάθηκε ἡ αἰτία για νὰ γεννηθοῦν. Δὲν σχετίζονται μὲ τίποτα ἄλλο».

Καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ *PIÈCES SUR L'ART* (—Ἐκδ. Gallimard, 1934):
— «...ἡ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ποὺ εἶναι τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀταξία στὴν
τάξη».

— «... ξέχασα τὸ πιὸ σημαντικόν: τὴ ΣΥΝΘΕΣΗ —δηλ. τὸ πῶς δέ-
νει τὸ σύνολο μὲ τὴ λεπτομέρεια».

— «Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶχανε σίγουρα διαφύγει ἀπὸ ἐκείνους τοὺς
Ἑλλήνες ποὺ τὰ εἶχανε δεῖ ὅλα».

— «Ὅυτε ἡ ὕλη, οὔτε ὁ χῶρος, οὔτε ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἐδῶ καὶ
εἴκοσι χρόνια ὅ,τι ἦταν πάντα».

— «Τὸ μουσεῖο ἀσχεῖ μιὰ μόνιμη ἔλξη γιὰ ὅ,τι κάνουνε οἱ ἄνθρω-
ποι. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ δημιουργεῖ, ὁ ἄνθρωπος ποὺ πεθαίνει, τὰ
τρόφιμα. Ὅλα καταλήγουνε σὲ ἓναν τοῖχο ἢ σὲ μιὰ βιτρίνα...»

— «Ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ ζοῦνε σὰν παιδιὰ ποὺ τὰ ἔχουνε
ἐγκαταλείψει. Ἡ μητέρα τους ἔχει πεθάνει, ἡ μητέρα τους ἡ ἀρχι-
τεκτονική. Ὅσο ζοῦσε τοὺς ἔδινε τὴ θέση τους, τὴ χρησιμότητά
τους, τὴν ἀναγκαιότητά τους... —ὅσο ζοῦσε ξέρανε τί θέλανε».

— «Ἡ παθητικὴ εὐτυχία μᾶς κουράζει, μᾶς προκαλεῖ ἀπέχθεια.
Μᾶς χρειάζεται ἀκόμα ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας ...ποὺ θὰ εἶναι γιὰ
μᾶς μιὰ δεύτερη φύση».

— «Πάνω ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ ξέρομε τί θέλουμε καὶ νὰ τὸ ἐκφρά-
ζουμε μὲ λίγα λόγια, μιὰ γιὰ πάντα».

— «Ὅ,τι προξενεῖ κατάπληξη διαρκεῖ λίγο. Ἄστοχο εἶναι καὶ ὅ,τι
ξαφνιάζει».

— «Τὸ παρελθὸν δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ νομίζουμε. Τὸ παρελθὸν δὲν
εἶναι αὐτὸ ποὺ ὑπῆρξε. Δὲν εἶναι παρὰ ὅ,τι ἔχει διασωθεῖ ἀπὸ ὅ,τι
ὑπῆρξε. Ἰχνη ἀπὸ πατημασιὰς καὶ μνημες. Ὅ,τι ἄλλο ἀπομένει
εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπάρχει».

Ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει νὰ ἔχει πίστη. Γιὰ νὰ ἔχει τότες καὶ τιμὴ.
Καὶ σέβεται καὶ ἀγαπάει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ τι-
μὴ του.

Πόσο εἶναι δύσκολο νὰ κάνει κανεὶς μιὰν ὁμορφὴ καὶ ἡσυχὴ πρό-
σοψη. Ποὺ νὰ εἶναι καὶ ἀπλή. Καὶ νὰ στέκουνε ἰσορροπημένα τὰ
κενὰ μὲ τὰ πλήρη. Καὶ νὰ διαγράφεται (—νὰ διαφαίνεται) ἡ κατα-
σκευαστικὴ διάρθρωση, ποὺ μέσ' ἀπ' αὐτὴν θὰ ἔχει προκύψει καὶ

ή καλή μορφολογία και όλες οι ισορροπίες που θα κάνουν το κτίριο να στέκει ὀρθιο... —ἀληθινὰ ὀρθιο, χωρίς να παραπατάει σὰν μεθυσμένο. —Και τὸ βοῆκα: —ἡ πρόσοψη θα δουλεύεται μαζί με τὴν κάτοψη. Ὅσο και ἀντίστροφα. Ἡ κάτοψη μαζί με τὴν πρόσοψη. Και νὰ τὸ πῶ ἀκόμη πιὸ καλὰ: —ἀπὸ τὴν κάτοψη και ἀπὸ τὴν τομὴ θα προκύπτει ἡ πρόσοψη. Κι ἀκόμα πιὸ ξεκάθαρα: —ὅταν ὅλα (—κάτοψη, τομὴ, πρόσοψη) θα προκύπτουνε μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα, μέσα ἀπὸ τὴν ἴδιαν προέθεση, μέσα ἀπὸ μιὰ κοινὴ ματιά, πού θα βλέπει, ἀπαρχῆς, ὅλο τὸ κτίριο σὰν μιὰ ὁλοκληρωμένη σύνθεση, ὅταν δηλ. τὸ μέσα και τὸ ἔξω, τὸ σύνολο και ἡ λεπτομέρεια θα ἀποτελοῦνε ἓναν ὁργανισμό πού θα θέλει νὰ ἔχει διάρκεια και ζωὴ γιατί γεννήθηκε φυσιολογικά και ἀπλὰ και γιὰ νὰ ὑπηρετεῖ ἀπλὲς και αὐτονόητες καθημερινὲς ἀνάγκες.

Τί περίεργο: —νὰ μὴ βλέπουνε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὰ πράγματα μέσα ἀπὸ τὴν ἴδιαν σκοπιά. Και γιὰ νὰ μὴ λένε ὅλοι τὴν ἴδιαν ἀλήθεια. Ὅταν δηλ. ὁ MIES VAN DER ROHE φωνάζει πὼς στὴ δουλειὰ τοῦ ἀρχιτέκτονα πιὸ σημαντικὸ εἶναι τὸ ΠΩΣ και ὄχι τὸ ΤΙ. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἓνας ποιητής, ὅπως ὁ EZRA POUND ἐπιμένει πὼς ἀκόμα και σὲ ἓνα ποίημα τὸ σημαντικὸ εἶναι τὸ ΤΙ και ὄχι τὸ ΠΩΣ.

Γιατί, ὅμως, νὰ ξεχωρίζεται ἔτσι ἡ μορφή (—τὸ ΠΩΣ) ἀπὸ τὸ περιεχόμενο (—τὸ ΤΙ); Θὰ ἔλεγα πὼς και τὸ ΠΩΣ και τὸ ΤΙ εἶναι τὸ ἴδιο σημαντικά. Και πὼς τὸ ἓνα δουλεύεται μαζί με τὸ ἄλλο. Γιὰ νὰ εἶναι δηλ. σημαντικά και τὸ ΠΩΣ και τὸ ΤΙ. Και ὅταν τὸ ἓνα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωρίς τὸ ἄλλο. Κι ὅταν και τὰ δυὸ (—τὸ ΠΩΣ και τὸ ΤΙ) θα μιᾶνε τὴν ἴδια γλώσσα. Κι ὅπως ἔτσι θα χτίζεται και ἡ γλώσσα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Γιατὶ και ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μιλάει. Ἄν δὲν λέει συχνὰ και ποιήματα. Ἀφοῦ και ὁ ἀρχιτέκτονας μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας ποιητής, ...ἀρκεῖ νὰ τὸ λέει ἡ ψυχὴ του. Μὲ τὸ ΠΩΣ και μὲ τὸ ΤΙ.

10.1.38

Στὰ σχολειὰ (Πολυτεχνεῖα) ποτὲ δὲν μᾶς μιλήσανε (= διδάξανε)

για τις ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ σὲ περασμένες ἐποχές. Ὁ λόγος ἦταν πάντα γιὰ μνημειακὰ κτίρια. Γιὰ Ναούς, γιὰ ἐκκλησιές, γιὰ παλάτια ποὺ τὰ « κατοικοῦσαν » πρίγκιπες καὶ βασιλιάδες. Οἱ κατοικίες γιὰ τὸν ἀπλὸ ἄνθρωπο, — γιὰ τὸν « λαό » —, ἦταν μιὰ παραμελημένη ὑπαρξὴ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική. Κι ὅμως ἡ ἀληθινὴ ἀρχιτεκτονικὴ βρίσκεται πιὸ πολὺ στὶς κατοικίες γιὰ τὸν ἀπλὸ ἄνθρωπο καὶ πιὸ λίγο στὰ παλάτια.

Ἡ κατοικία γιὰ τὸ λαὸ εἶναι τὸ καθημερινὸ ψωμί, εἶναι τὸ ροῦχο γιὰ τὸν καθένα. Τὸ παλάτι εἶναι ἡ τούρτα, εἶναι ἡ στολή. Καὶ γίνεται πάντα λόγος γιὰ ρυθμούς. Ποὺ δὲν ἔχουνε καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀληθινὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν Ἑλλάδα μᾶς προβάλλουνε πάντα τὸν Παρθενώνα, ποὺ εἶναι πιὸ πολὺ ἓνα γλυπτικὸ ἔργο καὶ ὄχι ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ ἐπίτευγμα. Γιὰ τὰ χτίσματα στὴν Τίρυνθα, στὶς Μυκῆνες, στὴν Κνωσό, στὴ Φαιστό (= ἀνακτορικὲς ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ καὶ ὄχι παλάτια, ὅπως στὴν Ἀναγέννηση) γίνεται πολὺ λίγος λόγος. Κι ὅμως σ' αὐτὰ τὰ συγκροτήματα (—ΜΕΓΑΡΑ = ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ) θὰ εἶχαμε νὰ διδαχτοῦμε πολλὰ.

Καὶ ν' ἀνοίξουμε τὰ μάτια μας γιὰ τὰ δικὰ μας προβλήματα, σχετικὰ μὲ τὴ σύγχρονη κατοικία. Γιὰ νὰ καταλάβουμε πὼς πολλὰ ἀπὸ τὰ ὅσα προσπαθοῦμε νὰ καταφέρουμε σήμερα τὰ εἶχανε καταφέρει κάποιοι ἐδῶ καὶ πόσες χιλιάδες χρόνια. Ὅπως τὰ καταφέρνουνε καὶ σήμερα οἱ λαϊκοὶ ἄνθρωποι, στὰ φτωχόσπιτά τους (—καὶ στὶς προσφυγικὲς παράγκες) κι ὄχι ἐμεῖς οἱ ἀρχιτέκτονες, ποὺ σπουδάσαμε σὲ Πολυτεχνεῖα καὶ κρατᾶμε καὶ ἓνα δίπλωμα στὸ χέρι, γιὰ νὰ ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκοῦμε ἓνα ἐπάγγελμα ποὺ τὸ ἀσκοῦμε ἀδέξια καὶ ἀνάξια.

Γιὰ νὰ τὰ ἔχω δηλ. μὲ τοὺς διπλωματούχους ἀρχιτέκτονες, ποὺ τοὺς θεωρῶ σὰν τοὺς κύριους ὑπεύθυνους γιὰ τὴν κακὴ σύγχρονη ἀρχιτεκτονικὴ. Καὶ ὅχι μονάχα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλοὺς ξένους τόπους. Κι ὅταν, θέλω νὰ πῶ, κι αὐτὴ ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ τὴν ἔχουνε βαφτίσει καὶ ΝΕΑ (—γιὰ τὴ νέα λειτουργικότητά της) δὲν προσέχει συχνὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἐνδιαφέρεται νὰ νεωτερίζει φλύαρα καὶ ἄστοχα. Παραβλέποντας αἰώ-

νιες ἀλήθειες, γιατί ἀνακάλυψε, λέει, καινούργιες ... πού εἶναι ἀνάξιες λόγου.

Ἦχι: — ἡ ἀληθινὴ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ θὰ εἶναι μιὰ πραγματικότητα ὅταν ἐμεῖς οἱ ἀρχιτέκτονες θὰ προσέξουμε τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὶς πραγματικὲς του ἀνάγκες κι ὅταν θὰ δοῦμε μὲ καθαρὰ μάτια τὰ κοινωνικά μας προβλήματα, πού θὰ τὰ λύσουμε σωστὰ καὶ μὲ τὴν ἀληθινὴ ἀρχιτεκτονικὴ μας. Κι ἀκόμα: — ὅταν θὰ καταλάβουμε τί ἀντιπροσωπεύει γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο ὁ φυσικὸς μας περίγυρος, τὸ κάθε τοπίο, ὁλόκληρη ἡ φύση. Καὶ τὸ χῶμα πού πατᾶνε τὰ πόδια μας καὶ ὁ οὐρανὸς πού μᾶς ... «στεγάζει» καὶ ἡ θάλασσα πού μᾶς τριγυρίζει, γιὰ νὰ μᾶς φέρνει σὲ ἐπαφὴ μὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη.

Νομίζω πὼς ἦτανε ὁ Οὐγκὼ πού εἶχε πεῖ: «Τὰ πρόβατα πεθαίνουντας ἀφήνουνε τὸ μαλλὶ τους, ὁ ἄνθρωπος ἀφήνει τὴν ἀρετὴ του».

Γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο πρέπει νὰ ὑπάρξει μιὰ ἀνάγκη. Τὸ κάθε ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο ἔχει πρῶτα πρῶτα σχέση μ' ἐκεῖνο πού ἔγινε ἡ αἰτία γιὰ νὰ ὑπάρξει. Γιὰ νὰ γεννηθεῖ. Κι αὐτὸ εἶναι ἡ ζωὴ. Πού θὰ τῆς δώσει μιὰ μορφὴ καὶ ἓνα νόημα.

Πολλὲς φορές μὲ βασανίζει ἡ σκέψη γιὰ τὸ πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχω, νὰ ὀργανώσω, ἓνα ἐργαστήριο (—δὲν μιλάω γιὰ «γραφεῖο», ἔτσι ὅπως τὸ ἔχουνε τόσοι ἀρχιτέκτονες) ὅπου θὰ μπορῶ νὰ δουλεύω ἄνετα. Μὲ πολλὰ σχεδιαστήρια. Μόνον σχεδιαστήρια καὶ ἓναν τοῖχο ὅπου θὰ μπορῶ νὰ καρφώνω σχέδια καὶ νὰ τὰ βλέπω ἔτσι ὅπως θὰ στέκουνε κατακόρυφα. Καὶ γιὰ νὰ ἔχω καὶ τὰ σχετικὰ ἐργαλεῖα καὶ ὑλικά γιὰ νὰ φτιάχνω προπλάσματα. Καὶ ἐγχρωμα προοπτικά. Καὶ ὁ χῶρος νὰ εἶναι ὅσο γίνεται πιὸ μεγάλος καὶ φωτεινὸς καὶ εὐάερος.

Ὅμως ... ἡ ἔμπνευση καὶ οἱ ιδέες θὰ μοῦ ἔρχονται ἀπὸ τὸ ὑπαιθρο, ὅπου θὰ ἤθελα νὰ στέκω καὶ νὰ κάθουμαι, σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ φύση. Καὶ γιατί αἰσθάνουμαι πὼς αὐτὰ πού θὰ ἔχτιζα θὰ ἔπρεπε νὰ στέκουνε ἀπάνω στὸ ἔδαφος ὅπως τὰ δέντρα. Καὶ πού στὰ χρώματά τους θὰ δείχνουνε σὰν τὰ ἀγριολούλουδα. Καὶ ὁ ἄνθρωπος δίπλα τους (—καὶ μέσα τους) θὰ αἰσθάνεται καὶ τὸ ἄρωμά τους.

Ὁ Σεζάν, ἄλλωστε, ἔλεγε πὼς τὶς πιὸ καλὲς συνθέσεις τοῦ τὶς φτιάχνει στὸ ὕπαιθρο καὶ ὄχι μέσα στὸ ἀτελιέ τοῦ.

13.2.38

Στὸ δωμάτιό μου κρεμάω στὸν τοῖχο καὶ μιὰ διαφορετικὴ ζωγραφιά, κάθε τόσο. Καὶ ἔτσι, ὅσο δηλ. δὲν βλέπω κάθε μέρα τὴν ἴδιαν ζωγραφικὴ εἰκόνα, ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς ζῶ πιὸ εὐχάριστα καὶ πιὸ ζωντανά. Καὶ ἡ ἐπιλογή γίνεται κατὰ τὸ κέφι τῆς στιγμῆς. Καὶ ἄλλοτε ἔχω νὰ βλέπω μιὰ ζωγραφιὰ ὅπου κυριαρχεῖ τὸ κόκκινο χρῶμα, ἐνῶ σὲ μερικὲς μέρες κρεμάω μιὰ ζωγραφιὰ ὅπου τὸ κυρίαρχο χρῶμα εἶναι τὸ γαλάζιο ἢ τὸ κίτρινο. Ἄν ὅχι τὸ ἄσπρο ἢ τὸ μαῦρο. Καὶ γιὰ νὰ θυμᾶμαι πὼς κάποιος ζωγράφος (—ἴσως ὁ Ντελακρουά) εἶχε πεῖ πὼς τὰ πιὸ σημαντικὰ χρώματα εἶναι τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο. Καὶ θὰ ἤθελε, νομίζω, νὰ πεῖ πὼς μέσα ἀπὸ τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο κερδίζουνε σὲ ἀξία ὅλα τὰ ἄλλα χρώματα.

Καὶ λέω τώρα ἂν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφτῶ ἀνάλογα καὶ γιὰ τὰ χρώματα στὴν ἀρχιτεκτονική. Χωρὶς νὰ παραβλέπω, βέβαια, πὼς καὶ ἓνα δομικὸ ὕλικό (—πέτρα, ξύλο, μάρμαρο, τὸ μπετόν) ἔχει τὸ δικό του χρῶμα. Ποὺ καλὰ θὰ ἦτανε νὰ τὸ διατηρεῖ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἄλλα χρώματα (—ὕδροχρώματα, λαδομπογιές) ποὺ θὰ θέλω νὰ βάλω ἓναν τοῖχο, μιὰν ὁροφή, ἓνα μέταλλο.

Προβλήματα ποὺ ἡ λύση τοὺς δὲν εἶναι καθόλου ἀπλή. Ἴσως ὅμως βρίσκεται ἡ «λύση», γιὰ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη περίπτωση, ἂν προσέξει κανεὶς μὲ ποιόν τρόπο χρωματίζει ἡ φύση τὰ δικά της δομικὰ (—κατασκευαστικὰ) «ὕλικά». Στὰ χρώματα ποὺ ἔχουνε τὰ χρώματα, οἱ πέτρες, τὰ βράχια, τὰ δέντρα, τὰ ἀγριολούλουδα.

Καὶ νὰ γυρίσω στὰ ὅσα ἔγραφα γιὰ τὶς ζωγραφιὲς ποὺ κρεμάω στοὺς τοίχους, στὸ δωμάτιό μου. Ποὺ τὶς διαλέγω διαδοχικὰ διαφορετικὲς ὄχι, βέβαια, μόνο γιὰ τὰ διαφορετικὰ κυρίαρχα χρώματα τους, ἀλλὰ ἀνάλογα καὶ μὲ τὸ θέμα ποὺ παρουσιάζουνε (—τοπίο, προσωπογραφία, ἀφηρημένη σύνθεση), ὅσο καὶ ἐπειδὴ προτιμᾶω νὰ βλέπω τὸν ἑναντε ἢ τὸν ἄλλονε ζωγράφο, κάθε τόσο. Πό-

τε έναν PICASSO, πότε έναν MATISSE, πότε έναν DE CHIRICO (= οί ...προτιμήσεις μου). Που έχω όρισμένα από τὰ έργα τους όχι στο πρωτότυπο, αλλά σε «αναπαραγωγές», που τις είχα αγοράσει στο Μόναχο και στο Μιλάνο, ίσως και στο Βερολίνο, στὰ σπουδαστικά μου χρόνια.

20.4.38

Ή κατασκευή πρέπει νὰ φαίνεται ολοκάθαρα σε όλα τὰ σημεία τῆς οίκοδομῆς. Στο Νὰ τοῦ Ἀπόλλωνα, στοὺς Δελφούς, φαίνονται καὶ τὰ θεμέλια. Καὶ εἶναι κι αὐτὰ τόσο ἄψογα χτισμένα ὥπως ὅλη ἡ ἀνωδομή. Καὶ τελικά ἡ ἀρχιτεκτονική δὲν εἶναι ὅ,τι φαίνεται, ἀλλὰ ὅ,τι ὑπάρχει.

Ή καλὴ μορφὴ βγαίνει μέσα ἀπὸ τὴν καλὴ κατασκευή. Κι ἄς εἶναι ὅλα ἀπλά καὶ λιτά. Καὶ εὐδιάκριτα. Καὶ οἱ χῶροι ἄνετοι, σε μιὰν ἀρμονική σχέση μεταξύ τους. Καὶ ὅχι κατακερματισμένοι σε δωμάτια, πὺ τὸ καθένα θὰ εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ ἄλλο καὶ σὰν ἀπομονωμένο.

Ὅλο τὸ σπίτι εἶναι ἓνας χῶρος πὺ κατανέμεται σε τμήματα μὲ διαφορετικὴ χρῆση τὸ καθένα. Ἡ κάτοψη θὰ εἶναι πιὸ ἐλεύθερη. Κι ὅταν χρειάζεται θὰ ξεκόβει ἓνας πιὸ μικρὸς χῶρος, σὰν κλειστὸ δωμάτιο (—γραφεῖο γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐργαστεῖ κανεὶς ἤσυχα καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε ἐνοχλητικὸ θόρυβο) ἢ σὰν ἓνα κελὶ σε μοναστήρι.

Καὶ νὰ ἔχει τὸ σπίτι μεγάλα ἀνοίγματα, σε παράθυρα ἢ ἐξωστόθυρες, γιὰ νὰ βλέπει κανεὶς τὸ ἔξω τοπίο. Στὸν κατάλληλο προσανατολισμὸ πάντοτε. Καὶ ἄς ἔχει τὸ σπίτι καὶ ὑπόστεγα. Πολλὰ ὑπόστεγα, μπροστὰ ἀπὸ τὸν κάθε χῶρο. Γιατὶ αὐτὰ τὰ ὑπόστεγα, σὰν ἡμιυπαίθριοι καὶ μεταβατικοὶ (—ἀνάμεσα στὸ ἔξω καὶ τὸ μέσα) χῶροι εἶναι ἀπαραίτητοι στὸ ἐλληνικὸ κλίμα.

Νὰ μὴν ὑπάρχει σπίτι χωρὶς ὑπόστεγους, ἡμιυπαίθριους, χώρους. Ὅποτε τὸ μέσα καὶ τὸ ἔξω συνθέτουνε μιὰν ὀργανικὴ ἐνότητα, πὺ κάνει τὴ διαβίωση πιὸ εὐχάριστη. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται σε μιὰν

ἐπαφή γόνιμη μὲ τὴ φύση. Μὲ τὸ τοπίο ὅπου ἔχει χτιστεῖ τὸ κάθε σπίτι.

Ὅμως ὅλα αὐτὰ τὰ κερδίζει κανεὶς (—καὶ ὄχι μονάχα ὁ ἀρχιτέκτονας) ὅταν ἔχει ἀνοιχτὰ τὰ μάτια του (—«τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου», θὰ ἔλεγε ὁ Σολωμός) καὶ προσέχει πῶς ἔχει χτίσει ἡ φύση τὸν δικό της κόσμο. Καὶ πρέπει νὰ ταξιθεύει, νὰ γυρίζει τὸν κόσμο, ἕνας ἀρχιτέκτονας, ἃν θέλει νὰ χτίζει ἀληθινά. Καὶ ἔτσι νὰ διδάσκει καὶ νὰ μαθητεύει στὸν καλὸ δάσκαλο ποὺ εἶναι ἡ φύση. Γιατὶ ἔτσι ὅπως μάθαμε, ἢ εἴμαστε ἀναγκασμένοι, νὰ ζοῦμε μέσα σὲ πόλεις (—ποὺ οἱ πιὸ πολλὲς εἶναι κακὰ ὀργανωμένες καὶ λειτουργοῦνε ἄστοχα), χάσαμε τὸ μέτρο καὶ τὶς ἰσορροπίες, γιὰ τὸ καλὸ καὶ γιὰ τὸ ἀπλό, καὶ ἔχουμε ἐμπλακεῖ σὲ καταστάσεις ποὺ μᾶς κάνουνε κακό, γιατί ἔχουνε διαστρέψει καὶ τὰ πιὸ φυσικὰ πράγματα. Καὶ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι αὐτονόητο, ἔγινε πρόβλημα ἄλυτο.

25.6.38

Ποιὸς ξέρεي σήμερα ΓΙΑΤΙ χτίζει τὸ σπίτι του; Γιὰ ποιὸν λόγο; Γιὰ ποιάν ἀνάγκη; Καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ τοῦ τὸ πῆῃ ὁ ἀρχιτέκτονας; Ποὺ θὰ ἔπρεπε αὐτὸς (—ὁ ἀρχιτέκτονας) νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ δώσει στὸν καθέναν νὰ καταλάβει γιὰ ποιὸν λόγο (—γιὰ ποιούς λόγους) ὑπάρχει, στὴ ζωὴ, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική. Ἄν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ξέρει αὐτὸ καὶ ὁ πιὸ ἀπλὸς ἄνθρωπος. Καὶ ὁ πιὸ φτωχός, ...ἀλλὰ καὶ ὁ πιὸ πλούσιος. Κι ὅπως ἔχω τὴν ἐντύπωση πῶς ὁ φτωχὸς ξέρει πιὸ καλὰ ἀπὸ τὸν πλούσιο γιὰ ποιούς λόγους χρειάζεται, στὴ ζωὴ, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική. Ὅταν δηλ. ὁ φτωχὸς κρατᾷ τὸ μέτρο γιὰ ὅ,τι τοῦ εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο, ἐνῶ ὁ πλούσιος θέλει νὰ «ἀνοίγεται», χτίζοντας τὸ σπίτι του, σὲ ἄσκοπες καὶ ἄστοχες ἀναγκαιότητες καὶ σὲ «ψεύτικα στολίδια γιὰ ψεύτικες χρεῖες» (= τὰ λόγια τοῦ Γκαίτε). Καὶ νὰ ἐντυπωσιάζει καὶ γιὰ νὰ ...ὑπερέχει καὶ γιὰ νὰ ἐπιβάλλεται στοὺς ἄλλους μὲ φανταχτερὰ «παλάτια». Κι ὅπως, βέβαια, ντύνεται καὶ ἀνάλογα (= ἐπιδεικτικὰ) κι ὅπως φέρεται, στὴν κοινωνικὴ του ζωὴ, ὑπεροπτικὰ καὶ ἀκατάδεχτος πρὸς ὅλα καὶ πρὸς ὅλους.

Τὸ σπίτι μου, ὁ κόσμος μου. Καὶ γιατί ὄχι; Ὅμως ποιός αὐτὸς ὁ κόσμος; Καὶ τί ἀντιπροσωπεύει; Καὶ σὲ τί ἀποβλέπει; Καὶ ποιὰν δύναμη κλείνει μέσα του; Καὶ ποιὰ σκέψη τότε θρέφει; Καὶ ποιοῦ αἶσθημα, ποιὰ καλλιέργεια, ποιές ἀγάπες, ποιὰ πίστη, θεμελιώνουνε τὴν κάθε πράξη του καὶ ὅλη τὴν ἐνεργητικότητά του; Γιὰ νὰ χτιστεῖ δηλ. μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ θὰ εἶναι ἀληθινή. Ποὺ θὰ ἐκφράζει καὶ θὰ διατυπώνει ἕναν καθαρὸ λόγος, ἕνα ἀγνὸ αἶσθημα, μιὰν οὐσιαστικὴ πρόθεση.

10.9.38

Ὁ ἀρχιτέκτονας, ὁ πρωτομάστορας. Ποὺ ξέρεῖ νὰ κατευθύνει τοὺς τεχνίτες ποὺ ἀπασχολεῖ σὲ ὅ,τι χτίζει. Ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ χτίσει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια. Καὶ ἔτσι οἱ τεχνίτες εἶναι τὰ χέρια του. Ποὺ τὰ ὀδηγεῖ ὁ νοῦς του καὶ ἡ καρδιά του καὶ ἡ ψυχὴ του. Μέσα ἀπὸ τίς τεχνικὲς του γνώσεις καὶ ἐμπειρίες ποὺ εἶναι ξεκάθαρες καὶ προνοητικὰ ἄψογες. Καὶ γιὰ νὰ μὴ γίνεταί ποτὲς κανένα λάθος. Κι ὅπως κρατᾷ τὸ δικαίωμα γιὰ νὰ αὐτοσχεδιάζει κιόλας. Ὅταν στὴν πράξη τῆς κατασκευῆς προσέξει καὶ δεῖ ποῦ μπορεῖ νὰ εἶχε ἴσως σφάλει, στίς μελέτες του, στίς σχεδιαστικὲς του προθέσεις. Κι ὅπου μὲ τοὺς αὐτοσχεδιασμοὺς πραγματοποιεῖ ὅ,τι τὸ πιὸ καλὸ, ὅ,τι τὸ πιὸ ἄρτιο. Κι ἐδῶ εἶναι ποὺ μπορεῖ νὰ πιάσει καὶ τὸ τυχαῖο καὶ τὸ συμπτωματικόν, ποὺ αὐτὰ ὁμορφαίνουνε συχνὰ τὴ ζωὴ, στὸν κάθε ἄνθρωπο.

Ἀλήθεια: —νὰ ξέρεις νὰ πιάνεις αὐτὰ ποὺ σοῦ φέρνει μιὰ ἀνέλπιστη τύχη. Μιὰ σύμπτωση. Ποὺ μοιάζει κιόλας σὰν νὰ εἶναι ἕνα ὄνειρο...μέσα στὴν πραγματικότητα ποὺ ζεῖς. Καὶ γιὰ νὰ λὲς τότε: αὐτὸ εἶναι, πῶς δὲν τὸ εἶχα δεῖ πιὸ πρὶν.

15.9.38

Ὁ ἀρχιτέκτονας δουλεύει ὅπως ὁ παπουτσῆς, ἢ ὅπως ἕνας κηπουρός. Δὲν τὸν ἀπασχολεῖ ἡ αἰσθητικὴ (= κακὴ γερμανικὴ ἐφεύρεση...) ποὺ τὴνε περιφρονεῖ γιατί αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ παραστρατήματα. Οὔτε κάνει φιλολογία, μέσα ἀπὸ ἱστοριογραφικὲς « μελέτες ». Ὁ ἀρχιτέκτονας δουλεύει ὅπως ἕνας ποιητὴς ποὺ πιάνει τὴν πραγ-

ματικότητα ...ἀπὸ τὰ μαλλιά. Καὶ τακτοποιεῖ καὶ συναρμολογεῖ καὶ ξεκαθαρίζει καὶ πετάει τὰ περιττὰ στὰ ἄχρηστα. Καὶ ἡ τέχνη του εἶναι ὀργανωτική, μέσα ἀπὸ μιὰν πνευματικὴ καλλιέργεια ποὺ τὴν ἔχει κερδίσει σιγὰ σιγὰ καὶ μεθοδικὰ καὶ μὲ ἀγάπη καὶ μὲ μιὰ πίστη ποὺ τὴν κρατᾷ σφιχτὰ στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ψυχῆς του.

Κι ὅπως ὅλα εἶναι αὐθύπαρκτα, ἔτσι ποὺ δὲν ἔχει ξεσηκώσει τίποτα ἀπὸ πουθενά. Κι ὅταν δηλ. ἡ μνήμη του (—γιατὶ ἔχει καὶ μνήμη) δὲν εἶναι γιὰ νὰ δουλεῖ σὰν μιὰ μιμητικὴ φαντασία, ποὺ θὰ ἀγνοεῖ τὴν οὐσία, γιὰ νὰ « κρέμεται » ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακά. Καὶ νὰ « καλλιτεχνίζει » ...χωρὶς λόγο καὶ χωρὶς κανένα οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα. Καὶ τὸ πολὺ νὰ ἐνθουσιάζει τοὺς ἀπαίδευτους κι ἐκείνους ποὺ ἐνδιαφέρονται μονάχα γιὰ τὸ κάποιο ὕλικὸ κέρδος.

20.9.38

Τί κακὸ εἶναι αὐτὸ μὲ τὰ νταμάρια ποὺ κατατρῶνε ὅλο τὸ τοπίο τῆς Ἀττικῆς. Ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες τοποθεσίες, σχεδὸν παντοῦ στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι σὰν νὰ κατατρῶμε τὶς ἴδιες τὶς σάρκες μας. Καὶ σὰν νὰ ξεσκίζουμε τὴν ψυχὴ μας. Καὶ ἄντε νὰ κάνουμε μετὰ τὴν ἀληθινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ θὰ σώζει τὴ ζωὴ μας.

5.10.38

Ὅποιος ἀγαπάει τὴ φύση εἶναι γιατί δὲν φοβᾶται τὴ μοναξιά. Ποὺ εἶναι ἡ πιό ...« σκληρὴ παρέα », ὅπως τὸ λέει κάποιο τραγούδι (—ποὺ εἶναι ἴσως καὶ λιγάκι σαχλό...). Ὅμως αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀλήθεια, ποὺ πρέπει νὰ τὴν δεχτεῖ ὅποιος ἀγαπάει τὴ δουλειά του. Ποὺ θὰ τὴν μάθει καὶ θὰ τὴν ἀναπτύξει ὅσο θὰ μπορεῖ νὰ σταθεῖ καὶ μόνος του ...κάθε τόσο. Ἐτσι ποὺ ὅσο εἶναι καλὸ νὰ βρίσκεσαι μὲ ἄλλους, γιὰ νὰ μαθαίνεις καὶ ἀπὸ τὰ δικά τους τὰ παθήματα, τόσο εἶναι ἀπαραίτητο νὰ φεύγεις καὶ ἀπὸ κοντὰ τους καὶ νὰ κλείνεις στὸν ἑαυτὸ σου, ...ὥσπου νὰ ξαναβγεῖς σὲ συναναστροφές καὶ σὲ χειραψίες καὶ σὲ συντροφικὰ ἀγκαλιάσματα. Ἀλλὰ καὶ σὲ ἀντιδικίες καὶ σὲ διαφωνίες καὶ σὲ μαλώματα, ποὺ κι αὐτὰ θὰ πλάσουν τὸ χαρακτήρα σου καὶ θὰ δυναμώσουν ὅ,τι ἔχεις ἐσὺ μέσα σου καὶ ποὺ δὲν τὸ ἔχουνε οἱ ἄλλοι.